

[0573]

IN FRYSKTALICH "MEMORIAEL" FAN
SICKE VAN HEMMINGHA

It Frysk hat oant yn 'e sechstjinde ieu as oarkondetaal yn gebrûk west. As lêste oarkonde yn it Frysk stiet in stik út 1573 te boek¹, dat fan gefolgen as in wichtich dokumint út 'e Fryske taalskiednis beskôge wurdt. Yn in resinte stúdzje oer de skiednis fan 'e Fryske Beweging is der sadwaande sels in foto fan ôfprinte², wylst it jiertal 1573 gauris oanhelle wurdt om oan te jaan dat dan in tiidrek ôfsletten is³. No is it wol wat frjemd dat de op ien nei lêste oarkonde yn deselde taal al fan 1547 is⁴, want dêrtroch sjogge wy tsjin in gat fan mear as in fearnsieu oan. By in mear yngeand ûndersyk wurdt lykwols al gau dúdlik hoe't dat kin. De "oarkonde" út 1573 is nammentlik hielendal gjin oarkonde, lykas ik, nei't ik hoopje, fierderop dúdlik meitsje kinne sil.

It stik út 1573, dêr't it allegearre om giet, is - dat moat tajûn wurde - wòl troch Sipma yn syn útjefte fan *Oudfriesche Oorkonden* opnommen. Dêr moat men jin lykwols net troch op 'e doele bringe litte. Sipma hat yn syn ynliding net oanjûn wat er ûnder oarkonden ferstie, mar ien ding is dúdlik: hy is gâns in stik fierder gien as in wittenskiplike definysje fan dat begryp, lykas dy yn 'e diplomatyk (oarkondeleare) ornaris hantearre wurdt, talit. De namme oarkonden wurdt dêr brûkt foar: skriftlike ferklearrings dy't ûnder ynachtnimming fan beskate foarms opsteld binne om as bewiisstik foar rjochtshannelingen te tsjinjen. Ek kinne de skriftlike stikken dy't tusken in hearsker en syn amtners of ûnderdienen (of tusken syn amtners en ûnderdienen) oangeande in rjochtshanneling wiksele binne, der noch ta rekkene wurde, mar dan hâldt it op⁵. Yn oansluting by in wol mear foarkommend ûnkreker gebrûk fan it wurd hat Sipma ûnder de namme oarkonden hiel wat mear soarten boarnen beflapt, lykas - om in ekstreem foarbyld te jaan - it rekkenboek fan 'e Boazumer pastoar Edo Walikama, dat oer hast fjirtich jier trochrint⁶. Men krijt de yndruk dat it syn doel wie en sammelje alle losse stikken dy't net yn ien fan 'e rjochtshânskriften foarkomme. As iennichste útsûndering kinne de brieven dy't tusken partikuliere persoanen wiksele binne, neamd wurde, alhoewol't Sipma ek op dat stik fan saken net alhiel konsekwint west hat⁷. Yn it fjirde diel fan *Oudfriesche Oorkonden* mei itselde o sa rûme seleksjekritearium tapast wêze⁸, mar likegoed mei nea út it each ferlern wurde dat, as 't der op oankomt, lang net alle stikken út 'e fjouwer dielen mei âldfryske oarkonden op dy namme oanspraak meitsje kinne.

It útfallen fan it stik út 1573 hat it foardiel dat ús byld fan 'e ûndergong fan it Frysk as oarkondetaal gâns suverder wurdt. Wy sjogge no dat it syn plak as sadanich net yn 'e santiger, mar al yn 'e fjirtiger jierren fan 'e sechstjinde ieu ferlern hat. Men moat it jin sa foarstelle dat it tal Frysktalige oarkonden fan 1510 ôf hurd ôftakke is, sadat der út 'e jierren fjirtich noch mar tsien

oerlevere binne⁹. De oarkonde út 1547 (in keapbrief fan fjouwer kogong lân by Menaam) fertsjinnet as lêste yn dy rige útsoarte in plak yn 'e Fryske taalskiednis.

It stik út 1573, dêr't it no fierders oer gean sil, is ûntdutsen en foar it earst yn it ljocht jûn troch Sannes¹⁰. Alhoewol't men der oer tsiere kin oft it noch wol in âldfrysk stik is, hat Sipma it (mei in tal ferbetteringen) yn it twadde diel fan syn âldfryske oarkonde-útjefte opnommen. Dat er oer it aard fan it stik net folle besleur hân hat, docht bliken út it feit dat er it in plak jûn hat mank de "officiële" (dat wol sizze publykrjochtlike, troch de oerheid útjûne) oarkonden, dy't er yn it foarste part fan dat oarde diel gearbrocht hat¹¹. De ferklearring dêrfoar sil wol wêze dat it stik oerlevere is as kopy yn in troch de oerheid oanlein register, te witten in "Commissie- en Instructieboek" fan it Mindergetal¹². Dêrmei is it lykwols út noch yn net in publykrjochtlik stik wurden, om't soks no ienkear allinne fan 'e ynhâld ôfhinget.

It troch Sannes en Sipma útjûne dokumint is dus in kopy en wol in letten ien, dat sadwaande moat it foar filologysk ûndersyk tige hoeden brûkt wurde¹³. Wat beide mannen net wisten, likemin as iksels doe't ik mei de tarieding fan *Oudfriese Oorkonden* diel IV dwaande wie, is dat ek it origineel bewarre bleaun is. It is te finen yn it femyljeargyf Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg op it Ryksargyf yn Fryslân¹⁴. Om't de tekst dêrfan noch net yn in útjefte beskikber wie, haw ik dy hjirefter as bylage opnommen. Benammen yn 'e alderlêste sin fan it stik komt no mear klearrichheid. Yn 'e kopy stiet nammentlik: "op welcke deij yt sijgel bij mijn heer president (...) dier oen¹⁵ hinge". Ynstee fan *yt* moat lykwols *ist* lêzen wurde en dêrmei is it helptiidwurd fan dat sindiel boppe wetter kommen. Fierders is it út filologysk eachpunt noch fan belang dat nei de letter *t* net in *h*, mar in *z* brûkt is (*tzien* [twa kear], *betzioed*, *tzienners*).

It wurdt tiid dat wy op aard en ynhâld fan it stik, dat nou dus *in originalli* bestudearre wurde kin, yngeane. It is, yn in kreaze humanistehân, skreaun troch in ferneamd man: dr. Sicke van Hemmingha (of Hemmema) te Berltsum (1533-1584). Syn rom hat er te tankjen oan syn boek tsjin de astrology, dat yn 1583 te Antwerpen ûnder de titel *Astrologiae ratione et experientia refutatae liber* ferskynd is¹⁶. It stik út 1573 hat er sels *Memoriael* boppe set, wat ek yn 'e kopy oernommen is. Dêrmei ha wy fuort al in dúdlike oanwizing dat wy hjirre net in oarkonde foar ús ha. In "memoriael" wurdt nammers yn 'e regel in oantekenboek mei bedoeld, dêr't yn optekene wurdt wat men ûnthâlde wol¹⁷. In goed foarbyld dêrfan út 'e selde tiid en femylje is it *Rekenboek off Memoriael* fan Sicke syn broer Rienck Hemmema, dat oer de jierren 1569-1573 rint¹⁸. Edo Walikama syn al neamd rekkenboek soe mei likefolle rjocht in "memoriael" hjitte kinne. Datselde wurd kin ek brûkt wurde om in losse oantekening foar persoanlik gebrûk

oan te tsjuten, dêr't allyksa wat yn fêstlein wurdt dat, as 't heal kin, net fergetten wurde moat. Sa is ûnder in oarkonde út 1511 in stikje mei oare hân byskreaun mei as opskrift "Een memoriael"¹⁹. Dy oantekening makket gjin diel út fan 'e oarkonde sels, hat dêrtroch ek gjin rjochtskrêft. Wy fine it wurd ek noch ris brûkt yn in Fryske brief út likernôch 1525, dêr't Epa Lyaukama yn freget om in ôfskrift fan in prosesstik "tot een memoriael".²⁰

Sicke van Hemmingha syn *Memoriael* is sa'n losse oantekening lykas hjirboppe omskreaun. Op 19 novimber 1573 is er mei it lien (feudum) Nijefenne op it Bilt, net fier fan Berltsum ôf, beliend. Soks kaam yn Fryslân mar inkeldris foar, mei't dêr yn 'e sechstjinde ieu mar sokke trije sokke lienen bestienen²¹. Dyselde deis noch hat Hemmingha de pinne opnommen om in oantekening te meitsjen oer de bitsjutting fan in net sûnder mear dúdlike passaazje út it oan him útrikte lienbrief. Dan koe men ommers ek letter noch witte wat dêr mei bedoeld waard ("Om dattet ijn tokommende tijden sil mogge vorstinzen wirde hat dat is..."). Sa is dus it *Memoriael* ûntstien dêr't it ús hjir om giet. It falt jin op dat Hemmingha dêrby it Frysk foar kar naam. Men moat lykwols net ferjitte dat dy taal langer yn skriftlik gebrûk west hat foar persoanlike as foar offisiële stikken, (lykas oarkonden). Sa is der in brief fan Sicke syn broer Douwe oan syn oare broer Rienck út datseide jier 1573 bewarre bleaun dat ek yn it Frysk skreaun is²². Lêstneamde syn *Rekenboeck off Memoriael* is dêrtsjinoer mar foar in lyts part yn it Frysk.

Foar in goed begryp fan Hemmingha syn *Memoriael* is noch in rekest fan him oan 'e (doe noch) waarnimmend steedhâlder fan Fryslân Gaspar de Robles fan belang²³. Om 't lêstneamde it Nederlânsk net machtich wie, is it stik yn it Frânsk steld en dêrmei krije wy wer wat mear ynsjoch yn 'e doedestiids frijwat komplekse taalferhâldingen yn Fryslân. Yn syn fersykskrift bringt Hemmingha nei foaren dat syn pake Doeke van Hemmema yn 1502 troch de Saksyske hartoggen mei fyftich moargen Biltlân beliend is²⁴. Hette van Hemmema, de twadde besitter fan it lien, is yn 1517 troch de nije lânshear Karel V yn dat besit befêstige²⁵. No is Hette ferstoarn en hat er it lien oan syn soan Sicke neilitten, dy't de steedhâlder "en toute humilité et obeïssance" freget om fanwegen de koaning fan Spanje yn it besit fan dat lien op syn bar befêstige te wurden.

Hemmingha hat syn skriuwen net fan in datum foarsjoen, mar it moat op of krekt foar de tolfte oktober 1573 by de steedhâlder ynkommen wêze. Dy deis hat De Robles nammentlik in oantekening yn 'e marge fan it stik makke, dêr't er it adfys fan 'e presidint en de rieden fan it Hôf fan Fryslân yn freget. Twa dagen letter hat Pieter Emskerck, de griffier fan it Hôf, dat adfys derûnder skreaun. Dat kaam der op del dat De Robles as steedhâlder "pourroit au suppliant octroyer jnuestiture et lettres de confirmation". Mei oare wurden: oan 'e rekestrant syn fersyk koe foldien wurde.

It hat noch oan 'e njoggentjinde novimber ta duorre, ear't de saak yn kalk en semint wie. Dat is allinne út it *Memoriael* bekend, mei't it lienbrief sels net bewarre bleaun is. Hemmingha begjint syn oantekening mei it oanheljen fan dy net sa heldere passaazje út syn (Nederlânsktalich) lienbrief: "ende betaelt sijnde onsen heergeweyden ende heerlijcken rechten daer toe staende ende behoirende etc". Dy wurden waarden te praat brocht, nei't er de eed fan trou ôflein en de lienhulde dien hie. Dêrby wienen net allinne De Robles en de griffier Emskerck (troch Hemmingha Heemskerk neamd) oanwêzich, mar ek mr. Antonius Lopes del Vaille (D'elwaillie), ien fan 'e riedshearen yn it Hôf, en dr. Jean Charles (better bekend as Johannes Carolus), prokureur-generaal en tagelyk ek riedshear²⁶. Fierders wie Hette van Dekema, dy't net in funksje by it Hôf hie, der noch by, dy't mei Hemmingha "nei boppen" gien wie. Nei alle gedachten is dêr mei bedoeld: nei de saneamde "groote Vertrekkamer", dy't te finen wie op 'e earste ferdjipping fan 'e doe noch splinternije Kânselerij yn Ljouwert, de sit fan it Hôf²⁷.

Neffens Hemmingha syn optekening kaam de oanhelle passaazje ek yn 'e âlde konfirmaasje foar. Dêrmei doelt er fansels op it lienbrief fan syn heit út 1517, dêr't wy yndied it folgjende yn fine: "Ons huld ende eedt van getrouwicheyden gedaen mit betaelenn onse heergeweyden ende heerlycken Rechten dair toe staende ende behoirende". De steedhâlder woe no witte hoe heech of wat dy 'heergeweyden ende heerlycken rechten' wienen. Dêrop andere de griffier dat dy út ûnderskate "persielen" bestienen en meiinoar 32 Carolusgûne en twa stoeren bedroegen. Elk fan 'e rjochthawwenden soe dêr syn part fan krije, as it konfirmaasjebrief skreaun wie en Emskerck it bedrach ûntfongen hie. De Robles liet doe witte dat er it him takommende diel oan Hemmingha skonk. Dy betanke kim dêr net allinne foar, mar bea him boppedat in aam wyn oan, sa "syn eare bewarjende". Dat presint woe de steedhâlder lykwols net oannimme, ek al hie Hemmingha dy wyn al nei it blokhûs yn Ljouwert bringe litten. Blykber hie er al yn 't foar fan doel west om dy oan De Robles te "ferearjen".

Doe't it brief klear wie, sei de griffier dat de kosten meiinoar 25 Carolusgûne wienen, te witten tsien gûne foar de eigentlike "heergeweyden ende heerlijcken rechten", sân gûne en tsien stoeren foar it segel en ek nochris sân gûne en tsien stoeren foar de griffier. Hemmingha gie dêrnei ta de ponge, wêrnei't Emskerck noch opmurk dat de oerbliuwende sân gûne en twa stoeren oars oan 'e steedhâlder betelle wurde moatten hienen. De presidint fan it Hôf, Igram van Achelen, hing by einsluten noch it segel oan it lienbrief en dat die er de moarns tusken acht en njoggen oere. Oant safier Hemmingha syn *Memoriael*.

Wat binne dy nuveraardige "heergeweyden" no eins krekt? Dat is in *terminus technicus* út it lienwêzen mei as oarspronklike betsjutting: de kriichsútris fan 'e lienman, dy't by dy syn dea oan 'e lienhear weromfoel. Letter waard

it in geskink of fêste jildsomme, dy't by elke oergong fan it lien troch de fasal oan syn hear betelle wurde moast²⁸. Yn Hemmingha syn gefal is it wurd dus yn 'e lêstneamde betsjutting brûkt. Eins roait de griffier de planke mis, doe't er sei dat dy "heergeweyden ende heerlijcken rechten" út ûnderskate persielen bestienen, want fierderop docht bliken dat dy op 'e kop ôf tsien gûne bedroegen. Hy hie him dan ek mei mear krektens útdrukt as er fuortdaalk dat bedrach neamd hie en der by sein hie dat dêr noch 22 gûne en twa stoeren oan segelkosten en emoluminten foar de steedhâlder en himsels as griffier oer hinne kamen. By de ynstelling fan it Broersmalien te Kollum yn 1532 wie allyksa fêststeld dat it by elke oergong mei tsien Carolusgûne "verheerwaarden" soe²⁹. Noch yn 1743' hat de tsiende besitter fan it Hemmemalien, David Constantijn baron Du Tour, de "Heere Gewaden en heerlijke rechten" bitelle³⁰.

Yn it hjirboppe al neamde "Commissie- en Instructieboek" fan it Mindergetal steane fjouwer stikken oer it Hemmemalien byinoar: it (fierders net oerlevere) lienbrief foar Doeke van Hemmema út 1502, it lienbrief út 1517, in protestaasje yn ferbân mei it net op 'e tiid (te witten binnen jier en dei) oanfreegjen fan 'e ferheffing fan it lien út 1585 en it *Memoriael*³¹. De earste trije fan dy dokuminten drage in offisjeel karakter, mar dat jildt foar it lêste net. Om de iene of oare reden is it lienbrief fan njoggentjin novimber net bewarre bleaun, dat sadwaande sil yn letter tiid in ôfskrift fan it *Memoriael* as iennichste boarne oer de lienferheffing út 1573 yn it "Commissie- en Instructieboek" opnommen wêze. Boppedat koe men dêryn it andert fine op 'e fraach wat der by de oergong fan in lien yn Fryslân no eins betelle wurde moast. It stik bliuwt lykwols wat it altiten al wie: in persoanlike oantekening fan Sicke van Hemmingha.

Westergeast

Oebele Vries

Noaten:

1. P. Sipma, *Oudfriesche Oorkonden* (3 dln; 's-Gravenhage, 1927-1941) II, nr. 212 (= O II 212).
2. Sj. van der Schaaf, *Skiednis fan de Fryske biweging* (Ljouwert, 1977) 16.
3. Byg. *Encyclopedie van Friesland* (Amsterdam/Brussel, 1958) 123 (synchronistische tabellen); K. Dykstra, *Lyts hânboek fan de Fryske literatuer* (Ljouwert, 1977) 17.
4. O II 380.

5. H. Bresslau, *Handbuch der Urkundenlehre für Deutschland und Italien*, I. Band (Leipzig, 1912²) 1-2.
6. O III 39. Sjoch Ph. H. Breuker, "Mr. Edo Walikama en syn Boazumer tsjerkerekkenboek (1515-1553)", *Us Wurk*, XXIV (1975) 109-115.
7. Ferl. P. Gerbenzon (ed.), *Friese brieven uit de vijftiende en zestiende eeuw* (Grins, 1967) 1. O III 17 en 19 binne brieven dy't tusken partikulieren wiksele binne.
8. Sjoch O. Vries, *Oudfriese Oorkonden*, IV ('s-Gravenhage, 1977) IX.
9. Te witten: O IV 267, II 374-376, III 54, II 377-378, IV 271, II 379-380. By in wat rûmer oarkondebegryp falle ek O IV 268 en 269 (prosesstikken) der ûnder.
10. H. Sannes, "Het heerlijk Leen Nijefenne op 't Bildt, en zijn bezitters uit de Geslachten Van Hemmema en Du Tour", *De Vrije Fries*, XXVIII (1928) 472-521 (tekst *Memoriael*: 481-482) .
11. Sjoch *Oudfriesche Oorkonden*, II, s. IX.
12. Ryksargyf Fryslân, Argyf Steaten Millb B, s. 77.
13. Ferl. J.H. Brouwer yn: P. Gerbenzon (ed.), *Rienck Hemmema, Rekenboek off Memoriael* (Grins, 1956) LXIII.
14. Nr. 1475.
15. Sannes en Sipma jouwe beide de lêzing oan.
16. P.J.D. van Slooten, "Sixtus van Hemminga, een vergeten grootheid", *Friesche Volksalmanak voor het jaar 1893*, 35-60.
17. E. Verwijs en J. Verdam, *Middelnederlands Woordenboek*, IV, 1368, *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, IX, 513.
18. Sjoch noat 13.
19. O IV 205.
20. Gerbenzon, *Friese brieven*, nr. 18, r. 6.
21. Sannes, "Het heerlijk Leen Nijefenne", 497-498.
22. Gerbenzon, *Friese brieven*, nr. 49.
23. RA Fryslân, FA Thoe Schwartzenberg 1474.
24. Sannes, "Het heerlijk Leen Nijefenne", 476-477 (tekst lienbrief út 1502).
25. RA Fryslân, FA Thoe Schwartzenberg 1471 (it originele lienbrief).
26. [E.M. van Burmania], *Naamrol der Edele Mogende Heeren Raden 's Hoffs van Friesland, sedert de Aanstelling van 't zelve in den Jare 1499., tot heden* (Leeuwarden, 1742) 14, 24, 25 (Del Vaille); *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, VI, 272 (Carolus).
27. A.J. Andreae, "De Canselarij te Leeuwarden", *Friesche Volksalmanak voor het jaar 1894*, 93-118.
28. *Middelnederlandsch Woordenboek*, III, 218-219; *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, VI, 363.
29. A.J. Andreae, *Oudheidkundige plaatsbeschrijving van de gemeente Kollumerland en Nieuwkruisland* (Kollum, 1885) I, 137.
30. Sannes, "Het heerlijk Leen Nijefenne", 505.
31. Resp. op s. 71-72, 73-74, 75-76 en 77.

Bylage
Memoriael

Om dattet ijn to kommende tijden sil mogge vorstinzen wirde hat dat is dier ijn mijn brieff fent Feudum vorhelle iz, to witten: Ende betaelt sijnde onsen heergeweijden ende heerlijcken rechten daer toe staende ende behoirende *etcetera* so hab ick dit wille vorclaerie ende bij geschrift stelle. De eedt ende hulde dien habbende ijn presentie van .H. Jaspas de Robles here van Billij, M: Anthoine D'elwaillie raidt ordinaris. Doctor Jan Charles procureur generael. Peter van Heemskerk griffier van den howe, Hette van Dekema dier mej mij boppe gien wier. waerd voortd mentie mecke ven disse wurden, dier aeck ijnde aalde confirmatie vorhelle wiern, ende de heer van Billij vregiende hoe volle ofte hattet wier, so ioe de griffier Heemskerk antwird dattet ijtelijske porcelen wiern, bedraegende to¹ gerre ijn alles twaende trijtich carolus gounen ende twa sturen. dier hij Heemskerk soe ontfaen so alst brieff ven confirmatie scrioun wier, ende in ijder den het sijns dier fen soe iaen. Da seij de heer van Billij dat it gene dier him soe mogge competerie datter mij dat schinste, wier fen ick hem tancke, ende biwerre mijn eere, hem² in ame wijns schinsende dier nochtans hij naet wilde accepterie al hoe wol dat ickt al opt blochhuijs seijnd ende fiere litten hie. De brieff schrioun wessende seij mij Heemskerk dat de heergeweijden ende heerlijcken rechten wier tzien carolus gounen, het segel saan carolus gounen ende tzien sturen, de griffier selfs saan carolus gounen ende³ 'x' sturen bedraegende togerre vijffendetwintich carolus gounen dier ick hem totelde, ende betziod mij da dat de rest to witten de ore saan carolus gounen, twa sturen dat da de heer 'van Billij' to kamen mej ijtelijske ven sijn familie ofte tzienners, dier de heer mij schinst hie. Aldus heb ick dit teeckne opden nioegentienden Nouembris⁴ 1573 op welke deij ist sijgel bij mijn heer president Jgram van Achlen morns tusken acht wren ende nioegen dier oen henge.

subscripsit Sicke van Hemmingha *subscripsit*

Ryksargyf yn Fryslân, Femylje-argyf Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg 1475.

Origineel papier.

In dorso: (XVII?) Hier in te sien wat het is en hoe veel bedragen de heergeweijden en heerlike rechten die den leenman moet betalen als hij ontvangt de brieuen van verheffinge

- 1) to *Ferbettere út* so
- 2) hem *Hjirnei trochskrast* ijn
- 3) *ende Hjirnei trochskrast* saan
- 4) Nouembris *De N ferbettere út* n